

Stormakten Sverige 1611–1718

Den svenska stormaktstiden var en dramatisk period i Sveriges historia som varade i drygt hundra år, från början av 1600-talet till början av 1700-talet.

Sveriges befolkning under stormaktstiden

Vid 1600-talets inledning bodde det ungefär en miljon människor inom det svenska rikets gränser. Hundra år senare, 1718, fanns det omkring 1,8 miljoner invånare i Sverige och Finland. Trots de många krigen med dess utskrivningar av soldater skedde en stark befolkningsökning i landet under tidsperioden. I Sverige hörde mellan 93–95 procent av befolkningen till allmogen (bönder, torpare, tjänstefolk och arbetare) och omkring 3–4 procent var borgare. De övriga procenten av befolkningen tillhörde prästerskapet och adeln. I det stora hela hade Sverige en liten befolkning jämfört med många andra av Europas länder. Men under 1600-talet kunde Sverige ändå uppträda som en europeisk stormakt. Hur var det möjligt?

Sverige blir en stormakt

Under Vasatiden utvecklades Sverige till ett mer enat rike där kungen hade större makt än tidigare. Detta ledde till en djärvare svensk utrikespolitik vars främsta mål var att få kontroll över den lönsamma Östersjöhandeln. I början av 1600-talet var många av staterna runt Östersjön politiskt splittrade. År 1611 blev Gustav II Adolf kung. Han erövrade delar av Baltikum och tog upp skatt på handeln i de stora städerna där. Sverige byggde snabbt upp ett herravälde i Baltikum (främst Estland och Lettland). År 1630 ingrep Sverige på protestanternas sida mot katolikerna i trettioåriga kriget som pågick i Tyskland sedan 1618. Gustav II Adolf (1594–1632) vann flera stora segrar men stupade i slaget vid Lützen 1632. Andra svenska fältherrar stred vidare i Tyskland med växlande framgång. Den tyska befolkningen led oerhört svårt av kriget. I Stockholm styrde Axel Oxenstierna (1583–1654), medan Kristina, Gustav II Adolfs dotter, växte upp. Det trettioåriga kriget tog slut 1648. Sverige vann flera områden i norra Tyskland och räknades sedan som en stormakt i norra Europa. År 1654 abdikerade (avgick) drottning Kristina och följdes på tronen av sin kusin Karl X Gustav. Han förde flera krig mot Danmark och lyckades erövra de danska landskapen Skåne, Blekinge, Halland och Bohuslän som snabbt införlivades i det svenska stormaktsväldet. Hans son, Karl XI, gav Sverige en bra armé genom att införa indelningsverket (se nedan). Det var ett sätt att skaffa soldater till armén mot att de i utbyte fick ett torp. Karl XI följdes 1697 på tronen av sin son som också hette Karl (XII).

Kungamakten stärks

Under de första årtiondena av 1600-talet började Sverige utveckla en stark statsmakt. En modern byråkratisk organisation med centrala ämbetsverk (myndigheter) växte fram. Ett av dessa var lantmäteriverket som kartlade Sverige och landets resurser. Med hjälp av Lantmäteriets kartor kunde staten också lättare bestämma hur mycket varje bonde skulle betala i skatt. Vid den här tiden etablerades också ett postverk som underlättade spridandet av information. Samtidigt byggdes det svenska vägnätet ut. Gymnasier och universitet grundades för att förse den växande statsmakten med dugliga ämbetsmän. Utbildningen förbättrades, men även domstolarna moderniserades. Den svenska staten (och byråkratin) gjordes också effektivare genom att Sverige delades in i län som hade landshövdingar, länsstyrelser och en residensstad. Men stormaktspolitiken innebar samtidigt att skattetrycket ökade i Sverige. Bondebefolkningen drabbades dessutom hårt av militära utskrivningar. Adeln blev däremot rikare, dels genom erövringar och krigsbyten och dels genom att staten var tvungen att sälja ut sin jord för att finansiera krigen. Många praktfulla slott och palats byggdes under perioden. Den svenska högadeln hade under större delen av 1600-talet stor politisk makt, särskilt under de perioder då tronföljarna var minderåriga och landet styrdes av förmyndarregeringar. Men på 1680-talet bröts högadelns dominans då Karl XI (1655–1697) blev enväldig kung och lät genomföra en omfattande reduktion som tog tillbaka större delen av den jord som kronan tidigare hade förlorat till adeln (en reduktion är en indragning till staten av egendom, som jord och jordinkomster, vilka tidigare delats ut av staten till främst adeln i form av lön, belöning eller liknande).

Prästerna höll koll på folket

Efter att kyrkan hade blivit en statskyrka (se reformationen) var prästerna underordnade kungen. Prästerna fungerade därför som en länk och språkrör mellan folket och staten. Kyrkan med prästerna som språkrör kan liknas vid "dåtidens internet". De spred nyheter och statlig propaganda till allmogen samtidigt som de kunde föra vidare klagomål från folket till staten. Prästerna hjälpte också till med utskrivningen av soldater. De skulle bokföra alla människor i socknen. På 1600-talet användes kyrkböckerna bland annat till att hålla reda på hur många unga män det fanns och vilka som skulle kunna bli soldater.

Huvudstaden låg mitt i det svenska stormaktsväldet

Sverige var i grunden ett sjörike som bands samman med hjälp av kommunikationer över havet. Rikets huvudstad Stockholm fungerade som en sammanhållande central mittpunkt i detta nätverk av sjöfartsbaserade förbindelser. Det var via huvudstaden som alla viktiga kommunikationsleder gick. Från det inre av Mälaren med Bergslagen kunde man resa smidigt till Stockholm och vidare österut via Åland till Åbo i Finland och därefter vidare in i Finska viken till fästningsstaden Viborg som vaktade Sveriges östgräns mot Ryssland. Det var i anslutning till den här centrala sjövägen som det svenska rikets viktigaste bygder låg grupperade. Stockholms geografiska placering kunde inte ha varit bättre. Staden låg mitt i det svenska stormaktsväldet med bra förbindelser åt alla väderstreck. Detta fick ännu större betydelse efter att Sverige vunnit flera stora landområden på det europeiska fastlandet längs med Östersjön.

Ett land med stora naturtillgångar

Sverige var rikt på skog och malmfyndigheter som behövdes för att framställa järn, koppar och andra metaller. Under 1600-talet växte Sveriges industrikapacitet i takt med att en rad järnbruk och manufakturer (fabriker) uppkom runt om i riket. För att skaffa yrkeskunnigt folk med nya idéer lockade staten till sig utländsk arbetskraft, bland annat från Nederländerna. Under hela 1600-talet grundades också mängder av nya städer i Sverige. Städerna var nödvändiga för handeln och gav staten stora skatteintäkter.

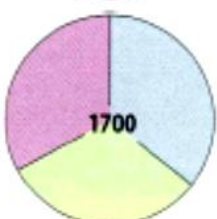
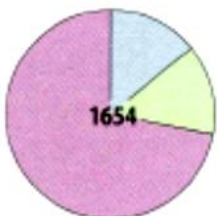
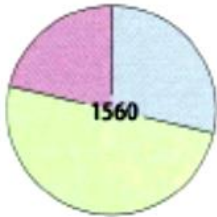
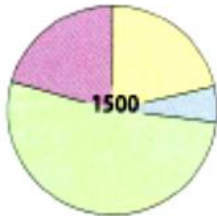
Handelsstäder inom det svenska stormaktsväldet

I Sverige var de viktigaste handelsstäderna Stockholm och Göteborg. Stockholm var en ganska stor stad i slutet av 1600-talet med omkring 60 000 invånare. De övriga städerna i Sverige (inkl. Finland) var vid den här tiden små med invånarantal under 6000. Men inom det svenska stormaktsväldet fanns många andra viktiga handelsstäder. Den mest betydelsefulla var Riga (i dagens Lettland), som vid sidan av Danzig var den största handelsstaden vid Östersjön under första delen av 1600-talet. Även andra städer i det svenska Baltikum bedrev livlig handel, däribland Pernau, Reval och Narva. Sverige besatt också flera viktiga handelsstäder i Nordtyskland. Stettin, vid mynningen till floden Oder, var kanske den viktigaste, men också i Wismar och Stralsund bedrevs omfattande handel. Alla dessa handelsstäder gynnade såklart den svenska ekonomin. En annan fördel för handeln var att svenska fartyg sedan mitten av 1600-talet var befriade från Öresundstullen.

Svensk export och statslån finansierade krigen

Sverige blev under stormaktstiden en militärstat där nästan alla resurser gick till armén och flottan. Svenskarnas framgångar på slagfälten bekostades till stor del av tillgångar i länder som härjades av de svenska trupperna. Pengar som saknades skaffades fram genom att sälja järn, koppar och tjära, som var varor av stor internationell betydelse och samtidigt produkter som Sverige i det närmaste hade monopol på. De svenska järnbruken var mycket viktiga för Sverige under perioden. Landets skogar gav obegränsad tillgång till träkol som användes i masugnarna, och krigsindustrin tillverkade mer vapen än vad armén och flottan gjorde av med. Svenska kanoner var inte svåra att exportera. De var de bästa i hela Europa. Krigen betraktades som lönsamma och finansmän stod under delar av 1600-talet i kö för att ge Kronan kredit. Alla ville förskottera pengar och varor. Krigen fördes därför i viss mån med lånade pengar.

En modern och effektiv krigsmakt

Skattehemman ägdes och brukades av självägande bönder som betalade skatt till staten. Krono-, kyrko- och frälsehemman ägdes av staten, kyrkan respektive adeln. Bönderna som brukade sådana gårdar betalade inte skatt utan arrende till jordägaren.

Diagrammet ger en förenklad bild över jordfördelningen. Till frälsehemmanen 1654 har även räknats sådana gårdar som fortfarande formellt ägdes av bönder men där en adelsman tagit över statens inkomster och makt över jorden. Med en mer precis terminologi kallas dessa gårdar för skattefrälsehemman.

Även den svenska militärmakten effektiviserades under 1600-talet. Vid sidan av adeln, kunde nu också rika bönder få rusttjänst. Rusttjänst innebar att man i utbyte mot skattefrihet ställde upp med utrustade ryttare för krigstjänst. Under 1600-talets senare del inrättades också efter Karl XI:s initiativ ett indelningsverk som innebar att varje socken skulle förse staten med ett visst antal soldater. På så sätt fick Sverige en lojal och vältränad armé som snabbt kunde sättas in i krig. På slagfältet var den svenska armén väldisciplinerad och dessutom lätt utrustad vilket gjorde den till en effektiv, snabb och rörlig krigsmaskin. Genom de indelta soldaterna, som var mer övade och drillade för krig än vanliga bönder, skaffade sig Sverige en slagkraftig armé som uppvägsde landets låga befolkningensmängd.

Stora nordiska kriget och slutet på stormaktstiden

När Karl XI dog 1697 efterträddes han av sin son Karl XII (1682–1718). Tre år senare, år 1700, passade Sveriges ärkefiender Danmark, Polen och Ryssland på att förklara krig. Sverige drogs därmed in i det stora nordiska kriget (1700–1721). Den karolinska armén hade stora framgångar till en början. Först besegrades Danmark och sedan en stor rysk här i slaget vid Narva år 1700. De svenska soldaterna – karolinerna – tågade därefter segrande kors och tvärs genom Polen under flera år. Vändpunkten kom sedan Karl XII bestämt sig för att gå in i Ryssland. Svenskarna led ett katastrofalt nederlag vid Poltava (i Ukraina) och fick gå i rysk fångenskap. Kungen flydde mot Turkiet med ett tusental man. Vid återkomsten till Sverige sex år senare planerade Karl XII ett angrepp på Norge. Den 30 november 1718 blev han skjuten utanför Fredrikstens fästning i Norge varefter kriget avbröts. Vid frederna efteråt förlorade Sverige nästan alla provinser på andra sidan Östersjön. Stormaktstiden var slut.

Resurserna blev för små för rikets storlek

Den främsta orsaken till att Sverige inte lyckades behålla sin stormaktsställning särskilt länge var att Sverige blev för stort för vad som klarades av med de begränsade resurser som fanns till förfogande. Rikets stora geografiska spridning gjorde det svårt att försvara. De knappa resurserna på folk och pengar gjorde det därför omöjligt för Sverige att behålla sin stormaktsställning i det långa loppet.

Källa: <https://www.so-rummet.se/kategorier/historia/nya-tiden/stormaktstidens-sverige#>